

O DUŠEVNEM ZDRAVJU V RAZPRAVAH O GENERACIJSKI OBNOVI IN IZZIVIH PRIHODNOSTI EVROPSKEGA KMETOVANJA

Mental health in discussions on generational renewal
and the future challenges of European farming

Duška Knežević Hočevar

POVZETEK

Pričujoči prispevek obravnava skrb za generacijsko obnovo kmetijstva s presojo skrbi in pritiskov, ki jih doživljajo mlade evropske kmetovalke in kmetovalci. V okviru projekta SafeHabitat so bile izpeljane fokusne skupine, da bi se preverili razmisleki mladih kmetovalk in kmetovalcev o stalno spreminjajočih se okoliščinah kmetovanja, generacijski obnovi, bodočih izzivih in priložnostih kmetovanja in o potrebah, s katerimi nagovarjajo oblikovalce politik. Prispevek se osredotoča na njihova razmišljanja o duševnem zdravju, da bi se ugotovilo, ali pritiski in negotovosti, ki jih doživljajo, vplivajo na njihove predstave o generacijski obnovi. Rezultati tematske analize so pokazali, da generacijska obnova ni mogoča brez izboljšanja psihosocialnih pogojev dela in življenja. Mlade kmetovalke in kmetovalci doživljajo kmetovanje kot čustveno obremenjujoče in vse manj združljivo z dobrim življenjem. Za privlačno prihodnost kmetijstva so zanje poleg modernizacije ključni tudi dobro duševno zdravje in družbena podpora.

Ključne besede: duševno zdravje, fokusna skupina, generacijska obnova, prihodnost evropskega kmetovanja, projekt SafeHabitat

Avtorica: Duška Knežević Hočevar

Znanstveni in strokovni naziv: višja znanstvena sodelavka, doktorica antropologije

Inštitucija/zaposlitev, naslov: ZRC SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana

E-naslov: duska.knezevic@zrc-sazu.si

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3472-6005>

https://doi.org/10.3986/9789610510390_15, CC BY-SA

ABSTRACT

This article discusses generational renewal in agriculture reflecting the concerns and pressures of young European farmers. As part of the SafeHabitus project, focus groups were conducted to explore their thoughts on the constantly changing circumstances in agriculture, generational renewal, future challenges and opportunities in farming and their needs from policy makers. The paper focuses on their thoughts on mental health to determine whether the pressures and uncertainties they experience influence their views on generational renewal. The results of the thematic analysis show that generational renewal is not possible without an improvement in psychosocial working and life conditions. Young farmers experience farming as emotionally stressful and increasingly incompatible with a good life. In addition to modernisation, good mental health and social support are the key to an attractive future for agriculture.

Keywords: *mental health, focus group, generational renewal, future of European farming, the SafeHabitus project*

1 UVOD

Problematika generacijske obnove je med oblikovalci kmetijske politike znana kot »problem mladih kmetov« in že od 80. let prejšnjega stoletja je bil eden od ciljev skupne kmetijske politike (v nadaljevanju SKP) EU prav privabljanje mladih v kmetijstvo v obliki uvajanja prvih ukrepov pomoči mladim kmetom (Evropska komisija, 2012; Evropski parlament, 2025). Mladi naj bi zagotavljali kontinuiteto kmetijske produkcije in vitalnosti podeželja in v primerjavi s starejšimi kmetovalci si bolj prizadevali za posodobitev kmetij, uresničevanje okoljsko prijaznih praks, uveljavljanje novih poslovnih modelov in idej.

Na podlagi podatkov Eurostata, ki so pred dobrim desetletjem (2012) potrdili že predhoden trend stalnega zmanjševanja števila kmetijskih gospodarstev in kmetov v EU in neugodno starostno strukturo kmetovalcev, je Evropska komisija problematiko generacijske obnove evropskega kmetovanja označila tudi kot »zaskrbljujoč primanjkljaj novih kmetov« (DGIP, 2012: 39). Po njenem se je EU

Kratka predstavitev avtorice

Duška Knežević Hočevar je diplomirana sociologinja in doktorica zgodovinske antropologije. Zaposlena je kot raziskovalka na Družbenomedicinskem inštitutu ZRC SAZU. Pri svojem delu se med drugim osredotoča na razumevanje osebnega in družbenega trpljenja kmetovalk in kmetovalcev v Sloveniji po letu 1991.

soočala z dvojno težavo, tj. pomanjkanjem mladih kmetov in hitrim staranjem kmečkega prebivalstva, saj je pregled deleža mladih kmetov v EU-27 pokazal, da je bilo v EU le 6 % kmetov mlajših od 35 let, medtem ko jih je bilo več kot 55 % starejših od 55 let (DGIP, 2012).

Kljub takrat odločno načrtani podpori mladim kmetom pa Eurostat še vedno potrjuje podobno sliko. Leta 2020 je bila povprečna starost kmetov v EU 57 let in le 6,5 % jih je bilo mlajših od 35 let, od tega le 4,2 % kmetovalk (Eurostat, 2022). Starostno vrzel generacijske prenove, ki je po evidencah Eurostata podvojena še s spolno vrzeljo, oblikovalci evropske kmetijske politike neumorno nagovarjajo v dokumentih, v katerih ne manjka obljub o oblikovanju agroživilskega sektorja, da bo dovolj privlačen in raznolik za mlade, da bi slednji le nadaljevali kmetovanje (npr. Evropska komisija, 2024; Evropski parlament 2023).

Problematiko generacijske spremembe oz. obnove pa presojujejo tudi raziskovalci. Opozarjajo, da imajo ukrepi SKP kljub večdesetletnim prizadevanjem omejene rezultate pri podpori mladim kmetom (Beck in sod., 2024; EU CAP Network's Thematic Group on Gen Z, 2024). Nekateri celo opozarjajo, da je generacijska obnova boljša, kot jo oblikovalci politike prikazujejo na podlagi zavajajočih Eurostatovih podatkov, saj se slednji osredotočajo zgolj na uradne kmetijske gospodarice in gospodarje, izključujejo pa druge zaposlene v kmetijstvu oz. številne, ki so vpleteni v odločanje na kmetijah, še posebno naslednike in ženske (npr. Bertolozzi-Caredio, 2024; Fisher in Burton 2014; Sutherland, 2023; Zagata in Sutherland, 2015). Opozarjajo tudi, da preplet številnih okoliščin in ne zgolj ena vpliva na odločitev posameznika za kmetovanje: od osebnega zanimanja, zgodnjega vključevanja v kmetovanje, medosebnih odnosov med živečimi na kmetiji, razpoložljivosti boljših delovnih mest v drugih gospodarskih panogah, pričakovanega življenjskega sloga do razpoložljivosti infrastrukture in storitev na lokaciji kmetije (Coopmans in sod., 2021). Poleg tega delo v kmetijstvu velja za fizično in psihično težko z dolgim delovnim časom in slabim usklajevanjem poklicnega in zasebnega življenja, kar je lahko še posebej problematično za mlajše generacije, ki si pogosteje želijo prilagodljivega delovnega urnika in več prostega časa, kot jim ga omogoča kmetovanje. Nekateri mladi kmetje priznavajo, da je bila njihova odločitev za kmetovanje »iracionalna« in da je bolj temeljila na čustvenih kot pa ekonomskih presojah (Coopmans in sod., 2021).

Še vedno so v evropskem kmetijstvu prisotne številne okoliščine, ki poklic kmetovalca delajo nepriljubljene za mlade ljudi. Seznam, ki so ga oblikovali evropski mladi kmetje (CEJA, 2023), je obsežen in vključuje težaven dostop mladih kmetov in t. i. novih pristopnikov do kmetijskih zemljišč, do financiranja (bančnih kreditov) in znanja kljub njihovi boljši izobrazbeni strukturi v primerjavi s starejšimi generacijami. Prav tako so mladi kmetje po Evropi soočeni s

prestrukturiranjem podeželja, ki se ponekod kaže kot proces depopulacije in posledično ukinjanje oz. pomanjkanje storitvenih in infrastrukturnih dejavnosti (npr. omejene možnosti razpoložljivih bivalnih enot, zaposlitvenih priložnosti, socialnih in zdravstvenih storitev, infrastrukture, digitalne poveztljivosti itd.), kar dela podeželje manj privlačno za dom in delo na kmetiji (Evropski parlament, 2025).

Skrb za generacijsko obnovo v kmetovanju ni omejena na Evropo, čeprav redke bibliometrične analize (npr. Bădan in Nicoleta, 2020) kažejo, da je v Evropi bolj prisotna. Trend svetovnih objav o tej problematiki je v opazovanem obdobju med 2000 in 2020 sicer naraščal, a je bila več kot polovica prispevkov objavljena v Evropi (sledile so ZDA), s prvim večjim odskokom objav v letu 2007, kar Bădan in Nicoleta (2020) pripisujeta poudarjeno izraženi skrbi za prihodnost evropskega kmetijstva. Sistematični pregled literature o generacijski obnovi v kmetijstvu na področju mednarodne ekonomije za obdobje 1990–2022 (Borda in sod., 2023) navaja upadanje števila mladih kmetovalcev in pomanjkanje t. i. novih pristopnikov v kmetijskem sektorju in našteva resnično raznolike vzroke za takšno stanje. Te ugotovitve potrjuje tudi večina objav v Evropi oz. EU, tj. 29 od 55 končno izbranih del tega pregleda. Poleg ekonomskih in strukturnih ovir (npr. težek dostop do zemlje, nizki dohodki in negotova prihodnost, visoki administrativni stroški, šibek pogajalski položaj mladih) so Borda in sodelavci (2023) kot pglavitne omejitve za nadaljevanje kmetovanja opredelili tudi družbeno-kulturne (npr. migracije mladih v mesta zaradi boljše izobrazbe in zaposlitvenih priložnosti; današnji očetje otrokom ne posredujejo več znanja preko skupnega dela, kar slabi medgeneracijski prenos; kmetovanje se pogosto dojema kot umazano in težko delo, kar zmanjšuje njegov ugled v očeh mladih) in okoljske ovire (npr. negotovost zaradi vremenskih vplivov zmanjšuje pripravljenost mladih za vstop v kmetijstvo). Med motivacijske dejavnike pa so uvrstili digitalizacijo in modernizacijo kmetovanja, razvoj vzdržnega kmetovanja, čustveno navezanost na kmetijo, podporo družine, finančno podporo in subvencije pri začetnih vlaganjih in dostopu do zemlje, prav tako pa kolektivno delovanje (povezovanje v zadrge in združenja), ki mladim omogoča boljši tržni položaj, dostop do informacij in podpore. Borda in sodelavci (2023) so zaključili, da generacijska prenova kmetijstva ni le vprašanje ekonomskih ukrepov, temveč zahteva integrirano obravnavo strukturnih, družbenih, kulturnih in okoljskih dejavnikov, saj mladi niso le pasivni prejemniki kmetijskih politik, temveč akterji, ki iščejo učinkovito povezanost med inovacijami, identiteto in trajnostjo.

Pričujoči prispevek obravnava skrb za generacijsko obnovo kmetijstva nekoliko drugače. Loteva se presoje skrbi in pritiskov, ki jih doživljajo mlade evropske

kmetovalke in kmetovalci v okviru projekta SafeHabitus.¹ Ta se poleg temeljne problematike, kako izboljšati zdravje in varnost v kmetovanju, ukvarja tudi z vprašanjem, kako narediti kmečki poklic privlačen za mlade, da bi nadaljevali kmetovanje. V okviru slednjega je raziskovalna skupina iz Slovenije, katere članica sem avtorica prispevka, izpeljala pet fokusnih skupin z evropskimi mladimi kmetovalkami in kmetovalci, da bi pridobili vpogled v njihovo razumevanje in razmisleke o stalno spreminjajočih se okoliščinah kmetovanja (tema I), generacijski obnovi (tema II), bodočih izzivih in priložnostih tega sektorja (tema III) in potrebah, s katerimi nagovarjajo oblikovalce politik (tema IV). Prispevek se omejuje na njihova razmišljanja o duševnem zdravju, da bi ugotovili, ali pritiski in negotovosti, ki jih doživljajo, vplivajo na generacijsko obnovo.

2 METODA

Januarja in februarja tega leta (2025) je bilo preko spleta izpeljanih pet fokusnih skupin (FS1-FS5) s 17 udeleženkami in udeleženci (osem žensk in devet moških) iz desetih evropskih držav (Avstrije, Italije, Slovenije, Irske, Portugalske, Velike Britanije, Belgije, Estonije, Francije in Poljske). V vseh petih fokusnih skupinah so udeleženke in udeleženci sporočali bogato paleto evropskega kmetijskega življenja: od visoko intenzivnih mlečnih in žitnih kmetij do inovativnih sistemov pridelave zelenjave in ekološkega kmetijstva. Njihova raznolika izobrazba, vključenost v politiko in izkušnje, povezane s spolom, potrjujejo heterogeno naravo mladih kmetovalk in kmetovalcev v današnji Evropi.

Tabela 1: Udeleženke in udeleženci po fokusni skupini oz. državi, iz katere prihajajo

Fokusna skupina	Udeleženka_ec	spol	država
FS1	#1	Ž	AT
FS1	#2	Ž	IT
FS1	#3	Ž	SI
FS2	#4	Ž	IE
FS2	#5	M	PT
FS2	#6	M	IE

1. SafeHabitus je akronim potekajočega projekta (2023–2026), ki ga financira Evropska komisija v okviru razpisov Horizont z naslovom Strengthening farm health and safety knowledge and innovation systems. Več o projektu na spletni strani slovenskega partnerja ZRC SAZU: <https://dmi.zrc-sazu.si/sl/programi-in-projekti/safehabitus>.

Fokusna skupina	Udeleženka_ec	spol	država
FS2	#7	M	GB
FS3	#8	M	BE
FS3	#9	F	AT
FS4	#10	M	EE
FS4	#11	M	FR
FS4	#12	M	FR
FS5	#13	M	PL
FS5	#14	Ž	SI
FS5	#15	Ž	SI
FS5	#16	M	PL
FS5	#17	Ž	PL

Vsak skupinski pogovor je trajal okrog 90 minut. Pogovore je ekipa iz Slovenije² na podlagi obveščenega soglasja o ciljih in poteku raziskave posnela, dobesečno prepisala in razčlenila z metodo tematske analize (Krippendorff, 2004).

V prispevku se osredotočam na razsežnosti duševnega zdravja, kot se kažejo skozi njihova razmišljanja o sedanjosti in prihodnosti kmetijskega življenja. Natančneje se osredotočam na njihove vizije nasledstva oz. predaje kmetije (vprašanje 9) in dejavnike, ki po njihovi oceni zdaj najbolj oblikujejo delovne pogoje v kmetijstvu (vprašanje 10), in tiste, ki jih bodo oblikovali v prihodnosti (vprašanje 11),³ kar je povzeto v nadaljevanju.

-
2. Vse skupinske pogovore je organizirala in moderirala vodja slovenske ekipe projekta SafeHabitus dr. Majda Črnič Istenič, ki je tudi pripravila scenarij vprašanj za izvedbo fokusnih skupin. Pri snemanju in prepisih sta pomagali sodelavki dr. Mateja Slovenc Grasselli in mag. Tisa Kučan Lah, sama pa sem sodelovala pri tematski analizi prepisov.
 3. V okviru omenjenih štirih vsebinskih sklopov (tema I–tema IV) je bilo udeleženkam in udeležencem zastavljenih med 12 in 16 vprašanj. Tu analizirana vprašanja sodijo v tematski sklop generacijske obnove (tema II, vprašanje 9: Kako naj bi bila po vašem mnenju videti kmetija, ki jo želite predati naslednji generaciji?) in o bodočih izzivih in priložnostih v kmetijstvu (tema III, vprašanje 10: Kateri dejavniki poleg dolgih delavnikov, kjer sta delo in dom prepletena, izpostavljenosti ekstremnim vremenskim okoliščinam, prilagajanju potrebam živine in sezonam sajenja in žetve ipd., po vašem mnenju najbolj oblikujejo delovne pogoje v kmetijstvu?; vprašanje 11: Kateri dejavniki bodo v prihodnosti vplivali na delovne pogoje v kmetijstvu in kako [pozitivno/negativno?]).

3 Rezultati

3.1 Naslednji generaciji je nujno zapustiti tudi duševno blagostanje

Ko so bili udeleženske in udeležence vprašani, kakšno kmetijo si predstavljajo, da bodo predali naslednji generaciji (vprašanje 9), so njihovi odgovori razkrivali globljo željo, da bi svojim otrokom prihranili ne le finančne stiske, temveč tudi čustvene obremenitve, ki jih nosijo sami. Udeleženec #6 (FS2) je izrecno dejal: »Ne želim, da bi naslednja generacija morala prestatiti vse strese in negotovosti, ki jih prestajamo mi zdaj.« To sporočilo se ponavlja v vseh skupinah. Udeleženka #14 (FS5) je pozvala k predaji kmetije, ki zagotavlja »enako socialno varnost kot katerokoli drugo delo«, s čimer je implicitno priznala, kako negotov in podcenjen se danes zdi poklic kmeta, čeprav je močno predan način življenja.

V vseh fokusnih skupinah je bila glavna sporočena skrb finančno in fizično stanje kmetije, ki naj bi se prenesla. Številni so govorili o uničujočih psihičnih posledicah, ko mladi kmetje podedujejo zadolžene ali zastarele kmetije, kar omejuje njihovo prilagodljivost in prinaša stres v njihovo življenje. Udeleženka #1 (FS1) je poudarila pomen kmetije »brez dolgov in dobro delujočih strojev«, medtem ko je #9 (FS3) opozorila na breme dedovanja kmetij v slabem stanju: »Če pred seboj vidiš samo veliko količino dela in naložb, to res ni izvedljivo z dohodkom tvoje kmetije. [...] To je odgovornost starejših generacij.«

Skoraj vsi udeleženske in udeleženci so izrazili mnenje, da mora biti kmetija prihodnosti prilagodljiva spreminjajočim se razmeram – podnebnim, političnim ali osebnim, da se zmanjša stres in ohrani duševna in ekonomska vzdržnost. To mnenje je jasno izrazil #12 (FS4): »Naslednja generacija mora storiti, kar želi. To je izbira. [...] Ne gradim nekaj, česar ni mogoče spremeniti.« Prilagodljivost tako postane ključni mehanizem psihološke ugodnosti, saj prihodnjim generacijam omogoča prožnost pri obvladovanju novih tveganj, ne da bi bile ujete v togih sistemih, dolgovih ali zastarelih podedovanih strukturah. Podobno si je #2 (FS1) zamislila kmetijo, ki goji »ravnovesje [...], empatijo ali sobivanje s temi novimi trendi«, kjer se sprememb ne bojijo.

Številni udeleženske in udeleženci so avtomatizacijo in modernizacijo omenili ne le kot ukrepe za povečanje učinkovitosti kmetij, ampak tudi kot sredstvo za boljše počutje. Udeleženec #13 (FS5) je iz lastnih izkušenj povedal: »[Rad bi] vlagal v avtomatizacijo, da [otrokom] ne bo treba garati kot meni«, pri tem pa opozoril na svoje slabo telesno stanje: »Čeprav sem star 22 let, imam že težave s hrbtenico, kar je zelo tipično za delo na kmetiji.«

To prekrivanje fizičnega poslabšanja in čustvene izčrpanosti odraža globoko zakoreninjeno izkušnjo kmetovanja kot obrabe ne le telesa, ampak tudi duha. Sanje o »delujoči in stabilni kmetiji« (#15, FS5) so tudi sanje o dostojnem dolgem življenju v poklicu brez poškodb in čezmernega dela. Udeleženka #4 (FS2) je nadalje upala, da bodo njeni otroci »prevzeli kmetijo z veliko svojega znanja, izkušenj in samozavesti [...] in jim ne bi bilo treba skrbeti zaradi vsega, kar skrbi nas, da ne bi skrbeli o prihodnosti.« Tukaj sta zdravje in duševna brezskrbnost predstavljena kot protistrup za tesnobo, ki jo danes doživljajo mladi v kmetijstvu.

Udeleženke in udeleženci so razpravljali tudi o dinamiki družine in pritiskih v medsebojnih odnosih kot okoliščini, ki vpliva na doživljanje stresa ali odpornosti nanj. Udeleženec #8 (FS3) je poudaril, da je pomembno naslednji generaciji omogočiti, da sama oblikuje svojo pot: »Morda bi morali, ko želite nekaj storiti, [naslednji generaciji] dati možnost, da izrazi svoje mnenje [...], da je to tudi del njihovih odločitev.« Podobno je #11 (FS4) ganljivo spregovoril o napetostih med generacijami in potrebi po medsebojnem spoštovanju in avtonomiji: »Ko sem se vrnil z Nove Zelandije, sem rekel: 'Če se vrnem, bomo delali po moje.' In moj oče je rekel: 'V redu.'« Prav občutek, da si upoštevan pri odločanju, je tisti, ki bi ga danes mladi kmetje radi prenesli na naslednjo generacijo, da bi ta odkrila »več privlačnosti na kmetiji« (#8, FS3), razumela, »kaj je težavno življenje in katere so njegove dobre plati« (#10, FS4), in preizkusila »svoj lastni sistem« (#11, FS4). Ta razmišljanja poudarjajo, da medgeneracijsko sodelovanje, če je slabo vodeno, lahko postane vir doživljanja pritiskov, če pa je vodeno s spoštovanjem in komunikacijo, lahko zagotovi psihološko varnost, kar je najbolj slikovito povedala #9 (FS3): »Če je v družini še vedno pozitivno razpoloženje, da smo kmetje in da to radi počnemo, [...] potem lahko še vedno veliko narediš, ker si vsak prizadeva skupaj delati in generacije pomagajo druga drugi.« Kot pomembno razsežnost dobrega počutja na kmetiji pa je poudarila tudi nujno »spoštovanje predhodnega dela starejših«, kar so v razpravah potrdili tudi drugi.

Navsezadnje je več udeleženk in udeležencev kmetijo naslednje generacije videlo ne le kot podjetje, ampak kot vrednostni ekosistem. Ta pa mora biti okoljsko odgovoren, gospodarsko uspešen, ne da bi izkoriščal, socialno integriran in čustveno podporen, vizijo katerega je celovito povzela #14 (FS5): »Kmetija, ki ustvarja dobiček ne glede na velikost [...], kmetija, ki je vredna prevzema [...], ne toliko fizičnega dela, vendar brez ogrožanja dobrega počutja živali [...], trajnostna in naravi prijazna.«

3.2 Duševna obremenitev brez konca

Vprašanje, kateri dejavniki in okoliščine danes oblikujejo delovne razmere v kmetijstvu (vprašanje 10), je sprožilo plaz pričevanj o slabem počutju zaradi nenehnega dela oz. tega, da si nenehno na razpolago. V vseh petih fokusnih skupinah je bilo duševno zdravje dosledno omenjeno – včasih neposredno, včasih pa prek metafor za stres, utrujenost in osamljenost.

Udeleženka #4 (FS2) je to jasno izrazila s svojim opisom »duševne obremenitve«, ki jo doživlja kot pomembno okoliščino, ki po njenem še kako vpliva na delovne pogoje v kmetovanju: »Mislim, da je zelo težko, če si ves čas na kmetiji brez kakršne koli druge strukture. Zelo težko je ostati duševno srečen in v dobrem položaju, še posebno v tem obdobju, ko je pri nas tema in močno dežuje.« To čustveno obremenjenost potrjujeta tudi #12 (FS4) in #11 (FS4), ki sta poudarila, da kmetijstvo danes, kljub tehnološkemu napredku, zahteva nenehno duševno budnost in večopravnost: »Mislim, da moramo delati v dobrih, zdravih pogojih. Radi delamo v zunanjem okolju. [...] To je dobro. Druga stvar pa je, da moramo biti tudi v glavi v redu. Na primer jaz imam robota, imam bioplin [...] in ti si vedno priganjan z vsemi temi stvarmi. Vsako uro dneva« (#12).

Ta nenehna duševna budnost je ciklična in se sezonsko stopnjuje. Pritiski se kopičijo mesece, kar pogosto vodi do čustvene izčrpanosti, ki jo le začasno olajšajo kratka obdobja miru: »Gre za duševno zdravje. [...] Ampak veste, februar, marec, april je čas telitve. Po treh mesecih razmnoževanja si zelo zaposlen. Moraš kositi travo in opravljati podobna dela. Tako si v glavi zelo, zelo zaposlen« (#11, FS4). Podobno je #9 (FS3) poudarila, da je kopičenje pritiskov – stalna naglica pri delu, negotov dohodek, delovna obremenitev, javna kritika, vdiranje nevladnih aktivistov za pravice živali na kmetije – pripeljalo do stanja, v katerem »je veliko kmetov na robu točke zloma«.

Brezpogojni ritmi kmetovanja, zlasti skrb za živino, odpravljajo običajne predstave o ločevanju dela in zasebnega življenja. To je glavni dejavnik doživljanja stresa, ki je bil znova in znova omenjen, zlasti v FS5. Udeleženec #13 (FS5) je kmetovanje opisal kot eksistencialno stanje in ne kot poklic: »Bolan sem, utrujen sem, a moram iti h kravam, jih nahraniti, pomolsti, poskrbeti za teličke. [...] Da bo delo najbolj učinkovito, mora biti opravljeno v 12-urnem ciklu.« Stalna težava niso le dolgi urniki dela, ampak tudi neprožnost in biološko pogojene zahteve kmetovanja, ki onemogočajo bolniški dopust, počitnice ali reden čas za vzgojo otrok, kar je »stresno za starše« (#13, FS5). Podobno kot #3 je razmišljala tudi #1 (FS1), ki je izpostavila kritično vprašanje starševskega in bolniškega dopusta v kmetijstvu. Opredelila je strukturno praznino: storitve nadomestnega dela v njeni državi (Avstrija) sicer obstajajo v obliki kmetijskih zadrug, vendar

niso ekonomsko izvedljive (»Nadomestni delavci prejemajo drugačno plačo, kot si jo sebi izplačaš.«), niti operativno brezhibne. Utelesenega znanja na kmetiji ni mogoče enostavno prenesti (»Ne moreš nekoga naučiti delati na kmetiji za tako kratko obdobje.«), kar razume kot ključno oviro za učinkovito mentorstvo. Podobno je na prepletenost domačega in kmečkega življenja opozorila tudi #14 (FG5), pri čemer je priznala, da delovnega bremena, ki se zajeda v zasebno sfero, ni rešila niti posodobljena mehanizacija: »Novi roboti za molžo so naredili veliko razliko, a ni manj dela. [...] Delo in zasebno življenje sta prepletena. Ne moremo ju ločiti.« Njena stvarnost je le še poudarila izkušnje večine, da v kmetijstvu ni izklopnega stikala.

Ponavljajoča se tema je bil tudi medgeneracijski prelom v kmetijski identiteti in prenosu znanja. Udeleženka #2 (FG1) je prepričana, da danes »mladi nočejo trdo delati«, ampak »dobro delati«. Tega ni povezovala le s spreminjajočimi se preferencami mladih, ki odhajajo z zemlje, temveč tudi z opažanjem, da sodobna mehanizacija in inovacije ne morejo nadomestiti prav vsega dela v kmetijstvu. Vztrajala je, da bi poleg dobrih plet življenja na podeželju mlade morali poučiti prav o vseh razsežnostih kmečkega dela, ki še vedno ne izključuje fizičnega dela, kar je povezala z razpadom kmetijskih vrednot pri mladih, ki ovira zaposlovanje in kontinuiteto kmetovanja.

Z vidika generacijske spremembe sta udeleženci #9 (FS3) in #15 (FS5) izpostavili psihosocialne pritiske zaradi javnega mnenja. »Strankam je nujno zagotavljati, da so vse okoliščine [na kmetiji] perfektna. [...] Vedno moraš nekoga prepričevati o tem, kaj in kako počneš« (#15). Otroci današnjih kmetov, zlasti tistih, ki delajo v očeh javnosti v spornih sektorjih, kot je prašičereja, se v primerjavi s svojimi starši zdaj »bojijo v šoli povedati, da prihajajo s prašičje farne« (#9). Ta strah pred stigmatizacijo ne le zmanjšuje njihov ponos, temveč povzroča čustveni pritisk v kmečkih družinah, saj spodkopava njihovo medgeneracijsko identiteto.

Medtem ko so številni udeleženci hvalili tehnologijo – zlasti robotiko in digitalizacijo – zaradi lajšanja fizičnih obremenitev (#11, #12, #14), so jo hkrati opisovali kot tehnologijo, ki prispeva h kognitivni preobremenitvi. Udeleženec #10 (FS4) je sodobno kmetovanje opisal celo kot »mentalno gimnastiko«, kar pomeni, da je kognitivni stres nadomestil fizičnega, ne da bi se pri tem nujno zmanjšala splošna obremenitev.

»Včasih je to ta duševna zadeva, ker se vam mudi. Ves dan se je začel narobe. In potem gre vse narobe in narobe in narobe. In potem ste tako razočarani, da pozabite, kaj počnete, zakaj to počnete in kako je treba to narediti. Z mojega vidika so ta stres in duševne zadeve najpomembnejše stvari, ki oblikujejo moje delovne pogoje« (10#).

Poleg tega sta udeleženca #11 in #10 (FS4) poudarila poklicne nevarnosti, povezane z izpostavljenostjo kemikalijam in slabimi varnostnimi standardi iz preteklosti, ki ostajajo kot travme in opomniki na toksično dediščino: »Moj dedek je umrl za rakom. Veliko kmetov je zbolelo. Uporabljali so kemikalije brez zaščite« (#11, FS4).

Navsezadnje so udeleženke (FS1, FS5) v ospredje skupinskih razprav o dejavnikih, ki danes najbolj pogojujejo delovne razmere na kmetijah, postavile reproduktivno delo in breme oskrbe. Opažanja udeleženke #1 (FS1) je ponazorilo sistemsko pomanjkanje infrastrukturne podpore, saj »v kmetovanju ne moreš kar zapreti pisarne za eno leto in iti na porodniški dopust [...]. Ni tako enostavno dobiti nekoga za delo v enem dnevu ... problem je tudi bolniška odsotnost.« Udeleženca #13 in #14 (FS5) pa sta ponovila problematiko vzgoje otrok na kmetijah brez ustreznega varstva in prostorske varnosti, kar poudarja prikrito delovno breme, ki ga večinoma nosijo ženske, in povečuje čustveni in fizični stres zlasti v državah s slabo razvitimi sistemi otroškega varstva na podeželju.

3.3 Prihodnost kmetovanja in čustvena vzdržnost

Ko so bili udeleženke in udeleženci fokusnih razprav zaproseni, da predvidijo, katere okoliščine bodo oblikovale delo v kmetijstvu v prihodnosti (vprašanje 11), so napovedali svet vse večje modernizacije, ekonomske tekmovalnosti, tehnološke odvisnosti, pomanjkanja delovne sile in nenehne psihične obremenitve.

Prevladujoča tema je bila vse večja vloga avtomatizacije, robotizacije in umetne inteligence pri oblikovanju prihodnjih delovnih pogojev. Udeleženke in udeleženci so na splošno prepoznali pozitiven potencial teh inovacij za zmanjšanje fizičnega dela in povečanje varnosti. Udeleženka #4 (FS2) je na primer omenila robotske strgalnike za gnoj in molzne stroje kot tehnologije za zmanjševanje dela, udeleženca #9 (FS3) in #11 (FS4) pa sta priznala, da se »delovni pogoji zaradi tehnološkega napredka vsako leto izboljšujejo«, vendar je bil ta optimizem izrečen v senci previdnosti in psihološke obremenitve. Udeleženka #17 (FS5) je izrazila zaskrbljenost glede zanesljivosti sistemov umetne inteligence in na podlagi izkušenj s chatGPT-jem opozorila, da »umetna inteligenca ni tako inteligentna, kot mislimo.« Podobno sta udeleženki 15# (FS5) in 2# (FS1) opozorili, da tehnologija zahteva stalno posodabljanje in izobraževanje, kar povečuje kognitivne obremenitve. Miselno obremenitev, ki jo povzroča ohranjanje tekočega stanja na področju razvijajočih se orodij, povečuje tudi visoka finančna naložba, kar je poudarila #14 (FS5): »To bo prineslo velike naložbe skupaj s pritiskom družinskih pričakovanj.«

Tako je tehnologija v kmetijstvu dvorezen meč: čeprav zmanjšuje količino ročnega dela, obstaja nevarnost, da bo povečala duševno utrujenost, ekonomski stres in neenakost v izobrazbi med kmeti, ki nimajo dostopa do teh orodij ali jih ne znajo učinkovito uporabljati.

Pomanjkanje delovne sile na kmetiji je bil še en pogosto sporočen dejavnik stresa. Udeleženka #3 (FS1) je poudarila, da sezonsko delovno silo na njihovi kmetiji vse bolj sestavljajo upokoјenci, zaradi kulturnih in jezikovnih ovir pa bi bilo vključevanje tuje delovne sile zapleteno, kar se že kaže v gradbenem sektorju: »[Tuji delavci] čakajo na tolmača, da jim pove, kaj naj naredijo.« Ta nepredvidljivost povečuje pritisk na kmečke družine, ki pogosto služijo kot samoumevna delovna sila, ki je poceni, če že ne brezplačna. Zdi se, da prihodnost zahteva dve nasprotujoči si poti: povečanje obsega z zunanjo delovno silo ali avtomatizacijo oz. še večja odvisnost od družinskega dela in zlasti kmetov, ki so dvojno obremenjeni – živijo in delajo na kmetiji, obenem pa so zaposleni zunaj nje: »Ti ljudje prihajajo z denarjem, vendar s staro energijo, kar je zelo nevarno« (3#).

Številni udeleženci so opisali, kako zunanji družbeni pritiski potrošnikov, medijev in regulatorjev povečujejo raven stresa kmetov. Udeleženec 11# (FS4) je obžaloval »pritisk zaradi nadzora« in stalnega spremljanja, ki sta potrebna za zagotavljanje skladnosti s predpisi EU. Ta nadzor, čeprav je priznal, da je v nekaterih primerih povezan s pravičnejšimi cenami (npr. ekološko kmetovanje), kmetje pogosto doživljajo kot birokratsko breme, ki pogloblja njihovo izolacijo in občutek nadzora.

To je močno prepleteno z družbenim nerazumevanjem kmetijstva. Udeleženka #14 (FS5) je izrazila razočaranje, ker se od nje pričakuje, da bo čez noč prešla na ekološko kmetovanje, medtem ko ista družba kupuje »stvari, pakirane v trikratno plastiko«. Udeleženec #13 pa je poudaril, da lahko takšna nepovezanost privede do demonizacije kmetov: »Ti si [zaradi vestnega dela] poškoduješ hrbtenico, nekdo pa reče, da je treba prenehati rediti živali.« Takšna družbena nerazumevanja kmetovanja spodkopavajo duševno zdravje kmetom, saj jim odrekajo potrditev in jih potiskajo v čustveno izolacijo, še posebej v kombinaciji z odtujitvenimi učinki administrativne zapletenosti.

SKP je razumljena kot steber podpore in hkrati vir zaskrbljenosti. Udeleženca FS3 (#8 in #9) sta izrazila bojazen, da bo oslabitev struktur SKP ogrozila finančno stabilnost kmetov. Nepredvidljivost politike EU skupaj z dolgimi proizvodnimi cikli v kmetijstvu (kot sta ugotovila #12 in #11 v FS4) ustvarja kronično negotovost. To po mnenju udeležencev vpliva na naložbene odločitve, dolgoročno načrtovanje in čustveno stabilnost, zlasti kadar se cilji SKP iz leta v leto spreminjajo.

Navsezadnje so udeleženke in udeleženci skupinskih razprav poudarili nujnost skrbi za (duševno) zdravje v prihodnosti, ki bo krojilo njihove delovne pogoje in življenje. Udeleženec #6 (FS2) je poleg stresa v kmetovanju in samotnega dela poročal o raziskavi, ki je pokazala na slabo zdravje in prehranjenost kmetov zaradi delovnih obremenitev, udeleženka #14 (FS5) pa je navedla, da je stopnja samomorilnosti med kmeti do 20 % višja kot med drugim prebivalstvom, in sklenila, da bi »kmetovalci morali biti tako visoko cenjeni kot zdravniki.« Tudi udeleženec #13 (FS5) je apeliral na medsebojno podporo zaradi pričakovanih slabih duševnih zgledov v prihodnosti: »Kmetje včasih bolj poskrbijo za svoje živali kot zase. [...] Pomagati si moramo med seboj, da ustvarimo skupine, skupnosti, ki so zelo koristne, dobre, prijazne.«

4 ZAKLJUČEK

Razmisleki mladih kmetic in kmetov razkrivajo, da vprašanje generacijske obnove kmetijstva ni mogoče obravnavati ločeno od vsakdanjih izkušenj pritiska, negotovosti in skrbi, ki zaznamujejo njihovo sedanost. Čeprav si številni želijo, da bi prihodnjim generacijam predali kmetije brez dolgov, s sodobno opremo in več možnostmi za avtonomno odločanje, obenem priznavajo, da je trenutna realnost pogosto preveč čustveno obremenjujoča, da bi jo lahko odgovorno prenesli naprej.

Pogoji dela, prežeti z dolgimi urniki, kognitivno preobremenjenostjo, čustvenim naporom in socialno izolacijo, pomembno vplivajo na to, kako mladi doživljajo kmetovanje – ne kot poklic, temveč kot vseobsegajočo življenjsko obveznost, ki je vse težje združljiva z njihovimi pričakovanji o dobrem življenju. Čeprav tehnologija obeta razbremenitve, jih pogosto spremljajo novi pritiski – od finančnih naložb do zahtev po nenehnem učenju.

Udeleženke in udeleženci jasno sporočajo željo, da bi prihodnje generacije radi razbremenili ne le materialnih, temveč predvsem čustvenih in telesnih stisk, ki danes zaznamujejo njihovo kmečko življenje, s čimer je potrjena izhodiščna trditev, da pritiski in negotovosti, ki jih doživljajo mladi, vplivajo na generacijsko obnovo. Ti uvidi potrjujejo, da mora biti generacijska prenova razumljena širše – kot proces, ki zahteva celostno izboljšanje življenjskih in delovnih pogojev na kmetiji, večjo ekonomsko podporo, boljšo družbeno prepoznavnost, ustrezno infrastrukturo, podporne storitve in predvsem skrb za duševno zdravje. Le tako bo kmetijstvo prihodnosti lahko prepoznano kot prostor možnosti, ne kot vir odpovedi.

V tem kontekstu postaja skrb za duševno zdravje ena ključnih tem prihodnosti kmetijstva. Kmetje opozarjajo na utrujenost, družbeno izolacijo in sistemsko

pomanjkanje psihosocialne podpore, kar jih postavlja na rob duševne vzdržnosti. Občutek, da se bolj skrbi za živali kot za ljudi, ni redka izjava, temveč simptom širše krize skrbi tako zase kot za skupnost.

Prilagodnost kmetijskega dela je zato neločljivo povezana z vprašanjem družbene pravičnosti in podpore. Brez prepoznavanja človeške dimenzije kmetovanja tudi tehnološki napredek ne bo mogel zagotoviti resnične vzdržnosti.

Zahvala

Prispevek je nastal v okviru potekajočega mednarodnega projekta Krepitev znanja in inovacijskih sistemov na področju zdravja in varnosti na kmetijah (SafeHabitus), ki ga financira Evropska komisija v okviru programa Horizont Evrope, nacionalnega raziskovalnega programa Raziskave o duševnih stiskah in dobrem počutju (P5-0115-23), ki ga sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost RS, in programa OMRA, ki ga sofinancira Ministrstvo za zdravje RS.

Literatura

- Bădan V, Nicoleta D. Generational renewal in agriculture: Bibliometric analysis. In: *Agrarian Economy and Rural Development – Realities and Perspectives for Romania*. International Symposium, 11th Edition. Bucharest: The Research Institute for Agricultural Economy and Rural Development (ICEADR); 2020. Dostopno na: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/234415/1/ICEADR-2020-p363.pdf> (citirano 2. 4. 2025).
- Beck M, Van Bunnem P, Bodart S, Münch A, Gorny H, Badouix M. Rural Areas – Levels of support and impact on competitiveness of farms. European Parliament, research done for the AGRI committee; 2024. Dostopno na: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2024/747270/IPOL_STU\(2024\)747270_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2024/747270/IPOL_STU(2024)747270_EN.pdf) (citirano 20. 5. 2025).
- Bertolozzi-Caredio D. The farm succession effect on farmers' management choices. *Land Use Policy*. 2024; 137: 107014.
- Borda ÁJ, Sárvári B, Balogh JM. Generation Change in Agriculture: A Systematic Review of the Literature. *Economies*. 2023; 11(5): 129.
- CEJA (European Council of Young Farmers). Informing generational renewal in agriculture. 2023. Dostopno na: <https://www.ceja.eu/press-releases/1831> (citirano 16. 2. 2025).
- Coopmans I, Dessein J, Accatino F, Antonioli F, Bertolozzi-Caredio D, Gavrilescu C, et al. Understanding farm generational renewal and its influencing factors in Europe. *Journal of Rural Studies*. 2021; 86: 398–409.
- DGIP (Directorate-General for Internal Policies). EU Measures to Encourage and Support New Entrants. Brussels: European Union; 2012. Dostopno na: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2012/495830/IPOL-AGRI_NT\(2012\)495830_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2012/495830/IPOL-AGRI_NT(2012)495830_EN.pdf) (citirano 20. 5. 2025).

- Eurostat. Farmers and the agricultural labour force – statistics. 2022. Dostopno na: <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?oldid=431368> (citirano: 24. 5. 2025).
- EU CAP Network's Thematic Group on Gen Z. Leading generational renewal in farming. 2024. Dostopno na: <https://eu-cap-network.ec.europa.eu/sites/default/files/2024-11/eu-cap-network-tg-generational-renewal-background-paper-1.pdf> (citirano 10. 3. 2025).
- Evropska komisija. Generational Renewal in EU Agriculture: Statistical Background. EU Agricultural Economic Briefs, Brussels. 2012. Dostopno na: <https://doczz.net/doc/9116656/eu-agricultural-economic-briefs> (citirano 19. 5. 2025).
- Evropska komisija. Strategic Dialogue on the Future of Agriculture. Report 'A shared prospect for farming and food in Europe'. 2024. Dostopno na: https://agriculture.ec.europa.eu/overview-vision-agriculture-food/main-initiatives-strategic-dialogue-future-eu-agriculture_en (citirano 19. 5. 2025).
- Evropski parlament. Generational Renewal in EU Agriculture. 2025. Dostopno na: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2025/772876/EPRS_BRI\(2025\)772876_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2025/772876/EPRS_BRI(2025)772876_EN.pdf) (citirano 23. 5. 2025).
- Evropski parlament. INI Report (2022/2182(INI)) Generational renewal in the EU farms of the future. 2023. Dostopno na: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2023-0376_EN.html (citirano 18. 5. 2025).
- Fischer H, Burton RJF. Understanding farm succession as socially constructed endogenous cycles. *Sociologia Ruralis*. 2014; 54(4): 417–438.
- Krippendorff K. Content analysis: An introduction to its methodology. London: Sage Publications; 2004.
- Sutherland LA. Who do we want our 'new generation' of farmers to be? The need for demographic reform in European agriculture. *Agricultural and Food Economics*. 2023; 11(3): 1–9.
- Zagata L, Sutherland LA. Deconstructing the 'young farmer problem in Europe': Towards a research agenda. *Journal of Rural Studies*. 2015; 38: 39–51.